

Машикіна С. В.,

кандидат педагогічних наук, доцент,

старший науковий співробітник,

відділ виховних систем у педагогічній освіті

Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих

Національна академія педагогічних наук України, м. Київ

Актуальність. Наприкінці ХХ століття відбувається переосмислення змін в культурі, соціальних потребах суспільства і вирішенні одвічних освітніх проблем у педагогічній теорії. Традиційні теоретичні уявлення, які здавалися фундаментальними, в сучасній соціокультурній ситуації поступаються місцем новим теоретичним концепціям, визначають нові підходи до освіти. Звільнена від марксистської методології як єдиного наукового підґрунтя, вітчизняна теоретична думка звернулася до різних напрямків філософії: феноменології, герменевтики, екзистенціалізму, антропософії, філософського постмодернізму та ін.[1]. Поглиблення цивілізаційної кризи, інформаційна революція, процеси глобалізації в культурі, економіці і політиці призводять до стрімкої зміни наукової картини світу і наукового розуміння місця людини в цьому світі, пояснюють до певної міри нинішній «методологічний релятивізм» та зорієнтованість теоретичного апарату на гуманістичні цінності.

Ступінь розробленості проблеми. Аналіз стану освіти і її призначення в сучасному суспільстві з позицій феноменологічного методу містяться у роботах класиків феноменологічної філософії (Е.Гуссерль, Е.Левінас, М.Мерло-Понті, П.Рікер, М.Гайдеггер та інші). Теоретичне осмислення феноменологічних засад освіти представлено у роботах європейських дослідників (О.Больнов, М.Лангефельд, Р.Лохнер, А.Фішер, Ю.Хенінгсен, Ф.Шульц та інші). Феноменологічний підхід в освіті розкрито в дослідженнях В.М.Бім-Бад, М.В.Богуславського, Р.Б.Вендровської, А.Н.Джуринського, С.Ф.Сгорова, Г.Б.Корнегова, В.М.Кларіна, В.А.Кувакіна, П.А.Лебедева, В.М.Петрова, В.Г.Пряникової, З.І.Равкіна і інших учених. Дослідження проблем феноменологічної педагогіки у сучасних наукових публікаціях не мають комплексного методологічного та теоретико - практичного характеру (С.В.Кульневич, Р.А.Куренкова, Н.М.Смирнова, О.Д.Федотова).

Філософсько-методологічні підходи гуманітаризації та гуманізації вищої освіти покладено в основу освітніх концепцій Н.С.Розова, В.А.Садовничого, А.Я.Фліера, П.Г.Щедровицького та ін. Дослідженню змін соціальної ролі, завдань та ідеалів вищої освіти значна увага приділяється в теоретичних роботах зарубіжних філософів і культурологів (А.Печчеї, М.Шелер, А.Маслоу, А.Швейцер, Т.Шарден, Е.Фромм та ін.) та сучасних російських вчених (Ф.Т.Михайлов, Е.Н.Гусинський, Ю.І.Турчанінов).

Основи дослідження розвитку педагогічної інноватики як науки про освітні інновації і перебіг інноваційних процесів заклали К.Ангеловські, Л.І.Даниленко, В.Ф.Паламарчук, О.В.Попова, К.Р.Роджерс, В.О.Сластьонін та ін. Сучасний стан, перспективи та проблеми реформування вітчизняної освіти відповідно до Концепції державної інноваційної політики й законодавчої бази досліджують В.П.Андрущенко, І.Д.Бех, В.І.Бондар, В.Г.Кремень, О.Я.Савченко та інші.

Мета статті – здійснити спробу осмислення феноменологічних засад інноваційних перетворень у системі вищої освіти другої половини ХХ століття, їх гуманітарного спрямування.

Виклад основного матеріалу. Феноменологія належить до найбільш актуальних течій в сучасній філософській думці. Універсальність феноменології, за задумом її засновників, полягає в тому, що філософія за своїми історичними завданнями, цілям й змістом є вища з наук, оскільки висловлює споконвічне прагнення людства до «абсолютного знання» і «абсолютної оцінки», тож у науково-дослідній діяльності філософія повинна здійснювати загальне керівництво пізнавальною і практичною діяльністю людей, допомагати у досягненні тасмниць «світу й життя». На основі цієї тези, будь-який елемент та явище можна піддати універсальному науковому філософському аналізу в якості феномена, зокрема оглянути що являє собою освіта з точки зору феноменологічного підходу та осмислити протікання інноваційних процесів у діяльності вищих навчальних закладів.

З трактовки дослідників феноменології, виникненням філософського товариства та теоретичного інтересу з'являється ідея нескінченності цілей і завдань, до яких відносять, перш за все, ідею істини. Наукова істина претендує на безумовність і в цьому сенсі пориває з відносними, повсякденними істинами донаукового життя. Навчання та виховання виходить на новий, якісно інший рівень: від примітивного культурного клонування до творчості зі створення нової людини, її духовного образу. Таким чином, епоха науки і філософії відкрила перед людством перспективу безмежного вдосконалення, руху до нескінченних цілей, які простежуються не тільки в сфері освіти, але і в будь-якій іншій сфері діяльності поза філософсько - наукової сфери.

Філософія як ідея нескінченності завдань не співпадає з конкретно історичними формами її втілення, оскільки кожна філософська система або похідна від неї доктрина лише прагне висловити свій ідеал, у цьому полягає певна небезпека впасти в однобічність, яка загрожує серйозними протиріччями в майбутньому, бо від стану філософії залежить стан світового духу. Так, новоевропейських дух досі надихається ідеєю математичного пізнання світу, грандіозні успіхи природознавства породили ілюзію універсальності його принципів, впевненість у можливості методами природничих наук пізнати мислячий дух, сформувало дуалістичну картину світу, психофізичну форму його розуміння. Принцип детермінізму, причинної обумовленості подій, поширюється і на духовні явища. У підсумку дух натуралізується, стає одним з явищ фізичного світу, пов'язаним загальним причинним зв'язком з іншими явищами природи. Застосування взятого з механіки принципу причинності до пояснення духовних процесів виявляється технократичним, а не універсально - філософським прийомом дослідження і веде до редукціонізму, нівелювання духовного.

Натуралістичний раціоналізм, однобічність його об'єктивістської установки призводить до ігнорування суб'єктивного фактору. Внаслідок цього «об'єктивним світом» називається те, що насправді є творіння людської суб'єктивності, поза суб'єкта пізнання. Подібні протиріччя зустрічаються так само і в освіті, що виявилось у спробах створення суспільно-державних освітніх систем на підставі уявних «універсальних» педагогічних парадигм, обумовлених психофізичним світоглядом творців з технократичним мисленням. Однобічність об'єктивістської установки натуралістичного раціоналізму, коли об'єктивність і універсальність в педагогічній діяльності приписуються речам, створеним суб'єктивною людською свідомістю і досвідом, спричинили кризу існуючих освітніх систем і неприйняття нових, які виявилися механістичними і бездуховними.

Феноменологія освітньої думки вказує на цю проблему і пропонує вихід у зверненні до самого суб'єкту освіти. Пізнання, так само як навчання і виховання, повинно починатися не з об'єкта, природи, тобто обумовленого, а з суб'єкта,

свідомості, тобто самобутнього, необумовленого буття - незалежного духовно. Саме завдяки первинній незалежності духу він може вивчатися істинно раціонально, а освіта, отримана на цій основі, буде справді ефективною. Прагнення наук про дух, до яких належить і педагогіка, до рівноправності з природознавством, до уподібнення йому, є скачуванням в помилковий «об'єктивізм», відхиленням і від справжньої раціональності. Блискучий стан математичного природознавства, що забезпечив технічне панування над природою, не врятував сучасне суспільство від духовної кризи. Саме подібний технократичний підхід, що виявився в запозиченні природничо-наукових формул в науках про дух, привів до проблематичної методологічної ситуації в освіті.

У філософському і культурологічному значеннях освіта є не що інше, як людський спосіб упорядкування світу, в якому виникає щось нове, а сам світ постає як незавершений і динамічний. Освіта включає два взаємопов'язаних елементи: народження нової культурної програми і насичення культурної сфери та поява людей, здатних сформулювати зародження нового. Відтак, для успішної модернізації вищої школи необхідно осмислення тих культурних програм, які лежать в її основі, теоретико - методологічних установок та історичних передумов, що сприятиме проясненню перспективи змін і очікуваних результатів.

Протягом останніх трьох століть соціальний інститут освіти формулює, транслює і стверджує класичну парадигму науки, націлену на досягнення абсолютної істини, незалежної від людини і людства. Отже, знання в якості продукту науки за визначенням є абсолютно об'єктивним, а з позицій вищої школи – певна готова схема для опанування за допомогою навчання. Таке уявлення втілено в ідею університету, що постає «матеріалізованою» моделлю взаємозалежної науково - освітньої діяльності і одночасно реальним механізмом з виробництва такої діяльності. У цій системі метою науки є виявлення вже готової і незмінної (абсолютної) істини, метою освіти - передача виявленого знання і навчання методам пошуку ще невідомих, але вже наявних істин. Освіта виявилася мало не тотожною навчанню - накопиченню та освоєнню навичок роботи з готовими технологіями.

Класична модель науки базувалася на цілком певному розумінні агента науково - освітньої діяльності, фундаментальними характеристиками якого є: трактування свідомості як логічно - розумової діяльності, абсолютно ясної для суб'єкта навчання, що перетворює студента на пасивного суб'єкта сприйняття цілковито контрольованого викладачем процесу цілеспрямованої трансляції інформації; здатність логічно - розумової діяльності приймається як родова характеристика людини, що обумовлює можливість і необхідність єдиної для всіх системи освіти, уніфікованість форм і засобів навчання, орієнтацію на середнього студента; особливий статус логічно - розумової діяльності обумовлював також поділ освіти і виховання, функцій і ролі викладачів, з яких одні переважно займаються навчанням, а інші вихованням. Отже, трактування свідомості як логічно - розумової діяльності обумовило обмеженість сприйняття освіти тільки як придбання знання та обмежений характер знань отримуваних в системі вищої школи, коли вузівські курси в своїй більшості являють собою готові, вже прийняті науковим співтовариством положення наукових досліджень, засвоєння яких робить студентів погано підготовленими для самостійного пошуку і творчості.

До середини ХХ століття філософія виробила нетрадиційне трактування «суб'єкта пізнання», провідним мотивом якого стає творення нових смислів людиною, чим вводить антропологічні характеристики в структуру пізнання. Подібні тенденції відбуваються і в фундаментальних природничих дослідженнях, де факт різнорідної активності людини стає невід'ємною складовою наукового знання (квантова фізика, сучасні космологічні концепції), що враховують антропний принцип). У прикладних галузях науки «людський фактор» придбав значимість насамперед у зв'язку з зростаючим масштабом негативних наслідків антропогенного впливу на природу. Зміни відбуваються не тільки у способах розуміння, але в способах життя, позначаються на освіті як соціальному інституті – на формулюванні мети, формах організації, способах здійснення. Перш за все переглядається модель агента освіти: це вже не просто «суб'єкт пізнання» у традиційному розумінні, а соціально - історично обумовлена і тим обмежена у можливостях пізнання людина, яка не може претендувати на загальність і незмінність одержуваного знання. Це призводить до переосмислення сутності освіти, що розглядається не лише як придбання знань, а й як осмислення і освоєння людиною умов, можливостей і меж свого буття, тим самим усвідомлення своєї унікальності. Відтак, сенсом освіти є не засвоєння якоїсь сукупності знань, вмінь та навичок в тій чи іншій галузі теорії та практики, сенс освіти полягає в здатності ставити питання світу і самому собі, творити самого себе, народжуватися в новій якості, долаючи як вже сформований образ світу, так і себе в цьому світі. При такому підході знання, навички та вміння перестають виконувати тільки інструментальні функції, перестають бути засобами експансії і колонізації світу людиною, отримання знання доповнюється актом розуміння як самого процесу, так і його результату. Освіта в такому випадку стає станом, в якому одночасно здійснюється оформлення знання і народження сенсу, що дозволяє долати як абстрактність першого, так і невизначеність другого. Долається штучно створена проблема поділу освіти і виховання, у єдності яких полягає акт самореалізації людини. Тільки за умов єдності змісту діяльності і придбаного знання можна сподіватися на пробудження творчих потенцій.

Реалізації подібного виду освіти покликані служити і нові форми його організації. Насамперед відмова від «трансляційного» способу зв'язку викладача і студента і розвиток спільної взаємної діяльності щодо створення ситуацій, в яких відбувається народження і знання, і сенсу, обумовлює необхідність максимального врахування індивідуальності та унікальності самого акту взаємозв'язку цих агентів освітнього дії, забезпечення креативності освіти.

Формування запиту на інноваційні перетворення в освіті потребує осмислення освітнянської громади, яка усвідомлює закономірність змін. Сукупність вихідних принципів інноваційної освітньої діяльності вищих навчальних закладів, сформованих на основі феноменології, можна стисло визначити наступним чином:

1. Визначальним постулатом феноменологічної педагогіки є переосмислення цілей і завдань освіти в «цілісному контексті життя». Відмовившись від традиційного для педагогіки протиставлення природи і культури, феноменологія здійснює пошук у глибинах функціонування життя – відхиляючи абстрактні ідеї, теорії та концепції, перекладає увагу на феномен освіти і здійснює рефлексивне усвідомлення виховання і освіти людини, долаючи «ситуацію відчуження від світу і утримуючи баланс між рефлексією і розумінням сенсу в повсякденному житті». Якщо традиційна методологія освіти ґрунтується на позитивістській моделі і зорієнтована на шаблони точного наукового знання, феноменологія проголошує повернення до індивідуальних сенсів і потреб особистості, спирається на модель пізнання, у якій пріоритети вибудовуються на основі індивідуалізації смислів реальності.

2. Феноменологія пропонує зміщення акценту у педагогічній практиці на «індивідуальний життєвий генезис людини», спрямований на розвиток особистих якостей. Ключовим у феноменологічній педагогіці є аналіз реалізації духовного проекту саморозвитку окремого індивіда та ролі і призначення в цьому педагога. На відміну традиційної педагогічній практиці, яка проголошувала цінність творчої особистості, але фактично формувала індивіда певного типу відповідно до соціального замовлення, феноменологія сконцентрована на формуванні усього комплексу людського потенціалу – чуттєвості, мислення, моральності і волевиявлення. Такий підхід обумовлює зміну методологічних орієнтирів освіти на розвиток особистості в просторі розмаїття культур.

3. Зміна стратегічного напрямку педагогічної практики на вироблення власної життєвої позиції і реалізацію

власного індивідуального життєвого проекту обумовлює наступний посыл феноменологічної педагогіки - виведення визначальним у педагогічній практиці діалогічного методу побудови навчального-виховного процесу, що розглядається засобом самореалізації педагога і студентів як унікальних і самобутніх особистостей, націлений на забезпечення умов створення індивідуальних життєвих проектів, дозволяє постати активним і самостійним суб'єктом взаємодії у спілкуванні і пізнанні.

4. Визначення критерієм ефективності навчально-виховного процесу відповідно до феноменологічного підходу становлення «людини як суб'єкту вчинку, як творця власного життя». Відповідно розуміння сутності навчально-виховного процесу як забезпечення умов самореалізації та саморозвитку особистості, переосмислюються завдання навчального закладу – виявлення і розвиток індивідуального характеру людини, допомога у набутті «відповідального досвіду вільної поведінки», що вимагає рефлексивного мислення педагога, концентрує зусилля на розумінні і інтерпретації ще не сформованої «я-концепції» молоді людини, надання педагогічної допомоги у особистісному і відкритому педагогічному діалозі, закладає основу розвитку творчого потенціалу особистості і дозволяє оглянути її обрії [2].

Таким чином, звернення до феноменології обумовлене її здатністю розглядати на рівні конкретної особистості діяльність свідомості як основу саморозвитку, спрямовує педагогічну практику на нову модель пізнання, у якій відбувається зміна пріоритетів на основі індивідуалізації смислів реальності, конструювання індивідуальних сенсів і потреб особистості у процесі навчальної діяльності, виявлення і розвиток індивідуальності, сприяння реалізації індивідуальних проектів, забезпечення умов формування креативного типу мислення, розгляд його у єдності естетичного, інтелектуального і морального почуття.

Висновок. Феноменологія освіти спростовує багато освітніх парадигм, що сформувалися у попередні часи. Епоха постмодернізму і перехід людства до постіндустріального суспільства формулюють якісно нові вимоги. Багато доктрин, які з успіхом застосовувалися в науці формування внутрішнього світу людини в попередні періоди, в нових умовах стали неефективними, підтвердивши тим самим основну думку феноменалізму про те, що реальне життя ірраціональне, ніякої детермінації на кшталт математичних і технократичних дисциплін, в педагогіці не існує, оскільки виток освіти закладено в суб'єктивності людини, яка є одночасно об'єктом і суб'єктом педагогічної діяльності, в її екзистенції, в її свободі. Зміщенням акценту уваги на вивчення процесу формування суб'єктивного, духовного в людській особистості в ході навчання, виховання та соціалізації, можна отримати надію на цілковиту етизацію всього розмаїття суспільних відносин і суспільства загалом.

Резюме. У статті здійснено спробу осмислення феноменологічних засад інноваційних перетворень у системі вищої освіти другої половини ХХ століття, їх гуманітарного спрямування. Сформульовано сукупність установок і принципів інноваційної освітньої практики вищих навчальних закладів на основі феноменології: переосмислення цілей і завдань освіти як реалізації індивідуальних сенсів і потреб особистості; зміна методологічних орієнтирів освіти на активізацію комплексу людського потенціалу у просторі розмаїття культур; побудова освітньої практики на діалогічній основі; встановлення критерієм ефективності навчально-виховного процесу самореалізації особистості. Охарактеризовано актуальні постулати феноменологічної освіти, які вибудовуються на основі конструювання індивідуальних сенсів і потреб особистості у процесі навчальної діяльності, сприянні реалізації індивідуальних проектів, забезпеченні умов формування креативного типу мислення, розгляд його у єдності естетичного, інтелектуального і морального почуття.

Ключові слова: феноменологія, етика, інноваційна діяльність вищих навчальних закладів.

Резюме. В статье предпринята попытка осмысления феноменологических оснований инновационных преобразований в системе высшего образования второй половины ХХ века, их гуманитарной направленности. Сформулирована совокупность установок и принципов инновационной образовательной практики высших учебных заведений, основанных феноменологии: переосмысление целей и задач образования как реализации индивидуальных смыслов личности; изменение методологических ориентиров образования на активизацию комплекса человеческого потенциала в пространстве разнообразия культур; построение образовательной практики на диалогической основе; установление критерием эффективности учебно - воспитательного процесса самореализации личности. Охарактеризованы актуальные постулаты феноменологического образования, выстроенные на основе конструирования индивидуальных смыслов и потребностей личности в процессе учебной деятельности, содействии реализации индивидуальных проектов, обеспечении условий формирования креативного типа мышления, рассмотрении его в единстве эстетического, интеллектуального и нравственного чувства. **Ключевые слова:** феноменология, этика, инновационная деятельность высших учебных заведений.

Summary. The article attempts to understanding the phenomenological bases of innovation in higher education, the second half of the twentieth century, their humanitarian orientation. Formulate a set of precepts and principles of the innovative educational practices of higher education institutions based phenomenology: rethinking the aims and objectives of education as a realization of individual meanings of the individual; methodological guidelines change education at enhancing human potential in the complex space of cultural diversity; construction of educational practice on the basis of dialogue, establishing the criterion of efficiency educational - educational process personal fulfilment. Characterized topical phenomenological postulates education arrayed on the basis of constructing meanings and individual needs of the person in the course of educational activities, facilitating the implementation of individual projects, ensuring the conditions for forming a creative mindset, considering it in the unity of aesthetic, intellectual, and moral sense. **Keywords:** phenomenology, ethics, innovation in higher education.

Література.

1. Запесоцкий А.С. Образование: философия, культурология, политика / А.С.Запесоцкий. – М.: Наука, 2003.– 456 с.
2. Куренкова Р.А. Феноменология образования: вопросы теории и практики (опыт сотрудничества) / Р.А. Куренкова. – Владимир: ВГПУ, 1999. – 368 с.